

Hüquq ədəbiyyatlarında insan hüquqları əksər hallarda əsas insan hüquqları konstitusion hüquqlar kimi nəzərdən keçirilir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, əsas insan hüquqları və azadlıqları şəxsiyyətin subyektivi hüquqi hüquq və azadlıqlardır. L.A.Morozova yazır: "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsində subyektiv hüquqi hüquqlar dedikdə, bir qayda olaraq, formal, müəyyən sosial resurslardan istifadə etmək imkanının hüquqi təminatı, cəmiyyətdə davranışların rəsmi ölçüləri başa düşülür. Subyektiv hüquqi azadlıq elmi dairələrdə əksər hallarda subyektiv hüquqi hüquqla sinonim kimi işlədilir. Lakin bu iki anlayışın tam eyniləşdirilməsi yanlış olardı." Artıq əsaslandırığımız kimi, "əsas hüquq və azadlıqlar" termininin geniş tətbiq edilməsi insan və vətəndaşın digər ümumi qəbul olunmuş digər hüquq və azadlıqların inkar edilməsi anlamına gəlməməlidir. Yuxarıda əsas hüquq və azadlıqların səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirdik. Daşqın Qəmbərov yazır: "Digər hüquq və azadlıqlardan əsas hüquq və azadlıqların ümumiləşdirilmiş şəkildə fərqli cəhətlərini, əlavə olaraq, aşağıdakı kimi nəzərdən keçirmək mümkündür: əsas hüquq və azadlıqlar, bir qayda olaraq, dövlətin Ali Qanunda-Konstitusiyada təsbit olunur;

- əsas hüquq və azadlıqlar subyektlər baxımından məhdudiyetlərə malik deyillər. Yəni əsas hüquq və azadlıqlar, ya hər bir insana, ya da hər bir vətəndaşa məxsus olurlar. Digər hüquq və azadlıq konkret subyektlər dairəsinə aid olur. Məsələn, belə subyektlər dairəsinə hərbcilər, hakimlər, deputatlar və s. aid oluna bilərlər;

- əsas hüquq və azadlıqlar təsisçi xarakterə malikdirlər, onların sistemi şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsasını təşkil edir;

- əsas hüquq və azadlıqlar ayrılmazdır və doğulduğu gündən hər bir insana məxsusdurlar. Əsas hüquq və azadlıqlar fərdin vətəndaşlığı ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır;

- əsas insan hüquq və azadlıqları fərdin konkret hüquq münasibətlərində iştirakı ilə bağlı deyildir. Onlar hər zaman mövcuddurlar və hər bir hüquq münasibətlərində olurlar. Əsas hüquq və azadlıqlardan fərqli olaraq, digər hüquq və azadlıqlar əksər hallarda şəxsin bu və ya digər hüquqi münasibətlərdə iştirakı ilə şərtləndirir və hətta belə iştirakın nəticəsi olaraq meydana gəlirlər. Məsələn, satıcının alıcından aldığı mala görə ödəniş tələb etməsi hüququ konkret halda yaranır. Yəni alqı-satqı prosesi baş verdiyi təqdirdə, satıcının bu hüququ meydana gəlir. Deməli, konkret proses müşahidə olmadığı təqdirdə, müvafiq hüquqların meydana gəlməsindən də danışmaq mümkün deyil;

- əsas hüquq və azadlıqlar həm fərdi, həm də vətəndaş cəmiyyətinin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni sahələrdə həyat fəaliyyəti ilə bağlı vacib münasibətləri əhatə edirlər. Deməli, əsas hüquq və azadlıqlar konstitusiyada təsbit olunmaqla, həm də həyat fəaliyyətinin ən mühüm münasibətlərini əhatə edirlər".

Müəllif haqlı olaraq, qeyd edir ki, əsas insan hüquq və azadlıqlarının müəyyən xüsusiyyətlərini nə-

zərdən keçiməklə, onların əlamətləri haqqında ümumiləşdirilmiş mülahizələr irəli sürmək mümkündür:

1. İnsanın müəyyən tərzdə davranmaq və ya müəyyən fəaliyyətlərdən çəkinmək imkanları. Bu imkanlar tələbatların ödənilməsinə

yönelmişdir ki, onlarsız fərd normal mövcud ola və inkişaf edə bilməz;

2. İnsanın biososial mahiyyəti ilə şərtlənən imkanlar. Bu imkanlar insana anadangəlmə məxsus olur və kənardan hər hansı bir tənzimlənməyə məruz qalmır. Hətta dövlətin özü belə bu məsələyə müdaxilə etmir. Bunlar elə insanın təbii ayrılmaz hüquqları kimi nəzərdən keçirilir;

3. Dövlətin ərazisi ilə məhdudlaşdırılmayan imkanlar. Bundan başqa, bu imkanlar insanın milli mənsubiyyətindən də asılı olmur. Yəni insan, məhz insan olduğuna görə, bu imkanlara malikdir. Bu imkanlar insanın təbiətindən qaynaqlanır və insanda şəxsi ləyaqət hissinin və onun fərdiliyinin saxlanılmasını şərtləndirir;

4. Cəmiyyətin imkanlarından asılı olan imkanlar. Yəni cəmiyyətin imkanları dedikdə, onun iqtisadi, siyasi, sosial, mənəvi və mədəni inkişafı nəzərdə tutulur. Sözsüz ki, insanın üzünün tələbatları kimi, cəmiyyətin inkişaf səviyyəsində dəyişməz olaraq qalır;

5. Hüquqi xarakterə malik olan imkanlar. Yəni bu imkanlar dövlət sərhədləri daxilində və beynəlxalq müstəvidə yaradılan qanunvericilik aktlarında əks olunurlar. Əsas

insan hüquqlarının dövlət tərzindən qəbul edilməsinin, gözlənilməsinin, qorunmasının beynəlxalq səviyyədə təsbit olunması, bir daha sübut edir ki, bu hüquqlar təkcə beynəlxalq tənzimlənmənin obyektivi rolunda deyil, həm də beynəlxalq standartlar rolunda çıxış edirlər. İnsan hüquqları zamanın keçməsi ilə bütün beynəlxalq birliyə məxsus olan dəyər kəsb etmiş və beynəlxalq hüquqda hüquq standartı kimi əsaslandırılmışdır. Bu standartların tətbiq olunmasına bütün dövlətlər və xalqlar can atmalıdır. Bu hüquqların qəbul olunduğu gündən hər bir insan beynəlxalq humanitar və milli hüquqlara müvafiq olaraq, müəyyən hüquqi statuslara malik oldular. İnsan hüquqlarına aid beynəlxalq paktlar dövlət qarşısında hüquqların, qanunvericilik də daxil olmaqla, bütün zəruri vasitələrlə təmin olunması öhtəliklərini qoymuşdur. Beynəlxalq Konvensiyaların yerinə yetirilməsi ilə bağlı öz üzərinə öhtəliklər götürmüş hər bir

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Əsas insan hüquqları

tələtlərinin əksəriyyətinin konstitusiyaları, universal olaraq, aşağıdakı şəxsi hüquqları təsbit edirlər;

- mənzil toxunulmazlığı hüququ;

- özünün milli mənsubiyyətinə müəyyən tələməyə göstərmək;

- ana dilindən istifadə etmək;

- vətəndaş olduğu dövlətin ərazisində sərbəst hərəkət etmə, yaşayış yerini seçmə və s.

Müasir dünya dövlətlərinin əksəriyyətinin konstitusiyaları hüquqlar kateqoriyasına aid olan kompleks hüquq və azadlıqları əks etdirir və onlara təminat verir. Bu hüquqlar şəxsiyyətin fəal həyat mövqeyi, ictimai həyatda iştirakı və ümumiyyətlə, cəmiyyətə münasibəti ilə bağlıdır. Belə hüquqları sosial hüquqlar adı altında nəzərdən keçirirlər".

Beləliklə, apardığımız təhlillərə əsasən, qeyd edə bilərik ki, əsas insan hüquqlarının təsnifatı şərtidir və yalnız müəyyən kriteriyalar əsasında mümkündür. Bu hüquqların başlıca səciyyəvi cəhətlərindən biri də, ondan ibarətdir ki, onlar arasındakı sərhədlər kifayət qədər şəffafdır. Belə olan halda, bu sərhədləri müəyyənləşdirmək olduqca çətin olur. Apardığımız tədqiqatlar sübut edir ki, eyni hüquq və azadlıq bir neçə hüquqlar kateqoriyasına aid edilə bilər. Xüsusilə

də, sosial və mədəni əsas insan hüquqları arasındakı sərhədlər ciddi mübahisələrə səbəb ola bilər. Formalaşması xarakterinə görə hüquq və azadlıqlar, əsas və əlavə hüquqlar kimi nəzərdən keçirilir. Daşıyıcılarından asılı olaraq, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sərhədləndirilir. Subyektlərin növlərindən asılı olaraq, fərdi və kollektiv hüquqlar, məzmununa görə şəxsi, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar fərqləndirilir. Əsas insan hüquqları sistemində daxil olan şəxsi, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar hüquq elmi çərçivəsində daha müntəzəm müzakirə obyektivi olmaqdadır. Bütün əsas insan hüquq və azadlıqları fəaliyyət sferalarına müvafiq olaraq, müəyyən sistem formalaşdırırlar. Bu fəaliyyət sferaları da, dəqiq sərhədlərə malik deyillər və onların ümumi qəbul olunmuş təsnifat şərti xarakter daşıyır. Müvafiq olaraq, ayrı-ayrı fəaliyyət sahələrinə aid olan hüquq və azadlıqlar kifayət qədər oxşardır. Bu baxımdan, əsas insan hüquqları və azadlıqları məsələsi ətrafında elmi müzakirələrin və mübahisələrin hələ uzun müddət davam edəcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür.

**Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru**